

Кочукова Н. І.,

ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”, м. Слов'янськ

ЕКСПРЕСИВНІ МОЖЛИВОСТІ ТРАНСФОРМОВАНИХ КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ (на матеріалі мови української преси)

У статті проаналізовано стилістичні функції трансформованих крилатих висловів у мові української преси, визначено їхній експресивний потенціал та індивідуально-авторські конотації.

Ключові слова: структурно-семантична трансформація, крилаті вислови, емоційно-експресивний потенціал, суспільно-політичні конотації.

В статье проанализировано стилистические функции трансформированных крылатых выражений в языке украинской прессы, определено их экспрессивный потенциал и индивидуально-авторские коннотации.

Ключевые слова: структурно-семантическая трансформация, крылатые выражения, эмоционально-экспрессивный потенциал, общественно-политические коннотации.

The stylistic functions of transformed winged phrases in the language of the Ukrainian press, their expressive potential and author's original connotation are analyzed in the article.

Keywords: structural-semantic transformations, pithy sayings, emotional-expressive potentiality, social and political connotations.

Крилаті вислови різні за значенням та структурою, більшого чи меншого ступеня фразеологізації, активно функціонують як в усному, так і в писемному мовленні, становлячи значний шар фразеологічної системи української мови. Останнім часом вони все більше привертають увагу дослідників, оскільки відзначаються винятковою експресією й, будучи лаконічними за формою, влучно виражають суть складних явищ, викликають у свідомості людини багато асоціацій. Дослідження їхнього вживання в різних стилях мови є надзвичайно цікавою мовознавчою проблемою.

Такі стійкі вирази мають певне літературне або історичне походження. Це переважно вислови визначних діячів, цитати з відомих творів, що завдяки своїй точності й виразності поширилися і стали однією з характерних ознак мови сучасної газетно-журнальної періодики. Семантична місткість і лаконічна форма забезпечили крилатим виразам активне функціонування в мові преси в традиційній формі. Вони увиразнюють та урізноманітнюють контекст: *“Ясна річ, до підданого обструкції Багдада Леонід Данилович не завітає, хоч посол зробив йому “ведмежу послугу”, запевнивши вчора журналістів, що “Ірак готовий прийняти Президента Кучму з державним візитом”* (Україна молода). Окрім традиційних крилатих висловів, журналісти широко використовують їхні трансформації, що набули нових значень або нових семантичних і стилістичних відтінків.

Крилаті вирази мають здебільшого піднесено-емоційне стилістичне забарвлення, яке передається всьому контексту: *“Час збирати каміння, щоб складати його в підмурок нашої духовності. І самої держави, яка без духовності неможлива”* (Президентський вісник). Окаціональні модифікації сприяють посиленню пафосного змісту стійкого виразу.

Комплексна індивідуально-авторська трансформація крилатого виразу *Одна ластівка весни не робить* спричинила появу піднесено-урочистої, опоетизованої конотації вислову: *“У кожного своя ластівка, яка **робить** у серці **весну**”* (Перець). Трансформування добре відомих читачам рядків *“Можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину”* з вірша “Синові” В. Симоненка, у процесі якого збережено стрижневі компоненти, зумовило ефект стилістичної підвищеності в поєднанні з закличною урочистістю: *“Батьківщину не тільки не вибирають, а навпаки – це вона кличе своїх синів і доньок, розкиданих по далеких світах, часто не з доброї волі; це вона, єдина, зароджує десь у грудях той щемливий біль, який не дає спокою навіть серед найбільших розкошів і зветься холодним чужомовним словом “ностальгія”* (За вільну Україну).

Трансформовані крилаті вислови вживаються також для образного вираження висловлюваної думки та створення стилістично піднесеної тональності як контрасту до сатиричного звучання всього тексту: *“Сьогодні Голова Верховної Ради, Президент України, мудрі керівники окремих партій і рухів дедалі настійливіше закликають усіх взятися за збирання каміння. На жаль, каміння поки що збирає тільки той, хто вічно це робить: хлібороб, шахтар, сталевар, будівельник. Немало ж політичних діячів якщо і збирають каміння, то ховають собі за пазуху. До якого часу? І задля чийх інтересів?”* (Голос України), пор.: *Час збирати каміння.*

Досить часто журналісти використовують трансформовані крилаті вислови для створення комічного ефекту. На думку деяких дослідників, “сміх як реакція організму на комічний контраст несе в собі два заряди. Один – насолоди, радісного почуття, другий – засудження, осуду певного факту” [2, с. 389]. О. Потебня так пояснював природу смішного: “Подібно до всіх тропів і всяких розумінь, смішне є процес, тобто становить зміну мисленневих актів: подібно до іронії, смішне є дія невинуватого чекання, певного зіткнення позитивного й негативного і навпаки ... Швидкість зміни очікуваного більш або менш протилежним є неодмінною умовою сміху” [1, с. 39]. Читач, якому трапляється в тексті оказіонально видозмінений стійкий вираз, неодмінно помічає трансформацію, яка вступає в семантико-стилістичний контраст із традиційною, усталеною формою цього виразу, що сприяє виникненню комічного ефекту: *“Хто до нас з мечем прийде, той в орало і отримає”* (Україна молода), пор.: *Хто до нас з мечем прийде, той від меча й загине; “Що наше життя – пошуки спонсора ...”* (Урок української), пор.: *Що наше життя – гра; “Книга – джерело знань. Депутатських”* (Україна молода), пор.: *Книга – джерело знань; “Через терни до ринку” – “Круглий стіл” бізнесменів”* (Молодь України), пор.: *Через терни до зірок; “Кожне місце під сонцем стане для майбутньої історії темною плямою”*

(Молодь України), пор.: *Місце під сонцем*. Гумор, особливо соціально спрямований, є ефективним засобом впливу на членів суспільства, він указує на помилковість їхньої поведінки, минулого досвіду, ідеологічних настанов тощо. Дослідники справедливо зазначають, що "хоч сатира і гумор мають спільний засіб – комічне, вони принципово відмінні" [2, с. 389]. "Гумор, – зазначають вони, – зображення смішного в жартівливому, добродушному тоні" [2, с. 436]. Він удосконалює те чи те явище, очищає від недоліків, допомагає повніше розкриватися всьому суспільно цінному в ньому. Об'єкт гумору, заслуговуючи на критику, все ж у цілому зберігає свою привабливість. Журналісти, прагнучи дотепно, виразно, емоційно-критично оцінити сутність явищ, загострити реальні суперечності дійсності, яскраво перетворюють крилаті вислови, що сприяє виникненню гумористичного ефекту. Напр.: *"Мистецтво вимагає жертв, лише невідомо від кого – глядачів чи артистів?"* (Перець); *"Час лікує все, окрім склерозу"* (Перець), пор.: *Час лікує*; *"У суперечці народжується істина. У ній же вона й гине"* (Перець); *"Таланти закопують у землю зовсім не землекопи"* (Перець), пор.: *закопати талант (скарб) у землю*. Іноді вони створюють своєрідний тлумачний словник стійких сполук слів, у якому розкривають їхній новий зміст, зумовлений вимогами часу. Напр.: *"Волаючий у пустелі – той, хто висловлює слушну думку"* (Перець), пор.: *голос волаючого в пустелі*; *"Глибокий зміст байки Крилова "Ворона і лисиця" полягає в тому, що лише втративши сир, ворона отримала свободу слова ..."* (Україна молода).

Крилаті вислови, що мають урочисте стилістичне забарвлення, на сторінках сучасної української преси можуть зазнавати таких оказіональних семантичних і стилістичних перетворень, які створюють яскравий гумористичний ефект. Напр.: *"Він переконаний: якщо спочатку і було слово, то лише тому, що потім був гонорар"* (Урок української); *"Платон мені друг, але у Степана більше грошей"* (Урок української), пор.: *Платон мені друг, але істина дорожче*; *"Король голий, а як дбає про честь мундира!"* (Перець), пор.: *Король голій*; *"Якщо людина людині вовк, то хто тоді вовк вовку?"* (Перець), пор.: *Людина людині вовк*.

Журналістське прагнення щонайбільше індивідуалізувати стиль і зацікавити читача виявляється в доборі найекспресивніших засобів. Серед них особливо виділяються трансформовані крилаті вислови. Вони допомагають авторам різко викрити й гостро засудити негативне в суспільному та особистому житті людей. Напр., у тексті *"Наш читач спробував було захистити рідну українську мову в судовій інстанції. Та українській Феміді, принаймні, поки що, як виявилось, закони не писані"* (Час) сатиричність досягнуто внаслідок контамінації крилатого вислову *Феміда* й прислів'я *Дурневі (дурням, дурному) закон не писаний*. Крім того, слово *Феміда* зазнало атрибутивного поширення в препозиції.

Для надання сатиричної гостроти майстри пера вдаються до різних прийомів структурно-семантичної трансформації, роблячи стійкий вираз емоційнішим, наповненим власними оцінками. Так, зокрема, унаслідок поширення відомий крилатий вислів *Час – це гроші* зазнав комічної конкретизації: *"Усім відомо: час – це гроші. Дехто навіть трактує так: час, який у нас є, – це ті гроші, яких у нас немає"* (Слово Просвіти). Це саме стосується широко вживаного вислову Л.М. Кравчука *"Маємо те, що маємо"*, пор.: *"Маємо те, що маємо. Питання лише в тому – хто, скільки, звідки і де"* (Перець). Такі оказіональні вирази можна назвати прикметами часу, оскільки їхня традиційна форма зазнала деяких перетворень у період нинішніх соціальних змін. Або ще приклад: *"Хто мовчить – той згоден, незалежно від того, де він перебуває: на кухні, чи в парламенті"* (Слово Просвіти), пор.: *Мовчання – знак згоди*.

Трансформовані крилаті вислови використовують як виразні стилістичні засоби негативної характеристики осіб, про яких ідеться в статті. Напр.: *"Птахи гнізда Дніпропетрова. Лазаренко у смужку. На що розраховує каліфорнійський в'язень?"* (Україна молода), пор.: *Птахи гнізда Петрова*.

Оказіонально модифіковані крилаті вислови на сторінках сучасної преси набувають індивідуально-авторських суспільно-політичних конотацій залежно від політичної спрямованості друкованого видання, у якому працює журналіст: *"Хто "відсіює" Вітриченко, пожеже бурю"* (заголовок) (Україна молода), пор.: *Хто сіє вітер, пожеже бурю*; *"Хіба волають мери, як каси повні? Наповнення місцевих бюджетів під питанням"* (Україна молода), пор.: *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*

Іронія порівняно з сатирою може бути більш результативною як засіб впливу, оскільки є менш відвертою. Іронічний підтекст з'являється тоді, коли загальновідомі рядки вживаються у функції своєрідного зачину образу до подальшого викладу важливих відомостей. Так, у заголовку газетної статті *"І щуку кинули у річку", – сказав Олександр Мороз, коментуючи службове підвищення Сергія Медведчука* (Україна молода) використано рядки з відомої байки Л.І. Глібова "Щука". Продовження статті на інших сторінках озаглавлено тими ж рядками, які ще раз загострюють увагу читача на основній думці матеріалу: *"І Щуку кинули у річку ..."* *Сергій Медведчук серед керівників Державної податкової адміністрації України – тривожний сигнал на початку року виборів* (Україна молода). Або інший приклад: *"Тузла – не острів, "Тузла" – мюзикл"* (заголовок) і підзаголовок *"Національний принцип "Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями" – у редакції Дмитра Кисельова"* (Україна молода). Автор виніс у заголовок відомі рядки з поеми Т.Г. Шевченка "Катерина". У контексті вони набули додаткових семантичних і стилістичних значень.

Створенню іронії сприяють різноманітні прийоми авторської трансформації, зокрема такі, як заміна компонентів традиційного стійкого виразу: *"Півцарства за виконання бюджету"* (Україна і світ сьогодні), пор.: *Півцарства за коня*; *"Не Єхануровим єдиним. Трохи бурятів і трохи буддизму в майже православному Києві"* (Україна молода), пор.: *Не хлібом єдиним*; *"Бюджет наш насущний ... Бюджетними проблемами переймалася Верховна Рада і в середу ..."* (Сільські вісті), пор.: *Хліб наш насущний*; поширення його компонентного складу: *"Місце під сонцем у Криму коштує непристойно дорого, звідси й невластива досі проукраїнськість місцевих політиків"* (Слово Просвіти), пор.: *місце під сонцем*; *"Заманливо, але апетит під час їжі не тільки не приходить, а навпаки – зникає. Бо з'ясовується: щоб отримати дармовий презент від піцерії, вам доведеться перед тим замовити їхній найдорожчий і найбільший витвір, який ані ваш шлунок, ані ваш*

гаманець не зрозуміють” (Україна молода), пор.: *Апетит приходить під час їжі*; комплексне використання прийомів трансформації, зокрема поєднання скорочення компонентів з абсолютною лексичною субституцією крилатого вислову й зміною стверджувальної модальності на питальну: **“Українцям – українське?”** (заголовок) (Українське слово), пор.: *Кесареве кесарю, а боже богові*, або поєднання редукції компонентів і поширення крилатого вислову: **“Як помру, то не ховайте, а піраньям віддайте** (заголовок) *Німець заповів своє тіло ... кровожерним риbam*” (Україна молода), пор.: *Як умру, то поховайте мене на могилі...*

Значний ефект в оживленні мови періодичних видань, її увиразненні створює вживання трансформованих висловів історичних осіб, словосполук із класичної літератури та з філософських творів, що стали афоризмами. Напр.: заголовок статті **“Росія чи Європа? – вічне запитання українського Гамлета”**. І далі: **“Натомість модерні українці вже понад століття намагаються відповісти на sacramентальне, воістину гамлетівське запитання: Росія або Європа? Бо за цією відповіддю – два різні цивілізаційні вибори, дві різні моделі життя”** (Самостійна Україна), пор.: *Бути чи не бути, Гамлет*. У наведеному прикладі компоненти крилатого вислову *Бути чи не бути* зазнали абсолютної, або максимальної, лексичної субституції. Незважаючи на це структурна модель та фразеологічно цілісне значення збереглися. Інший крилатий вираз (*Гамлет*) зазнав поширення препозитивним означенням.

Рядки відомого вірша А. С. Малишка **“Рідна мати моя, ти в дорогу мене проводжала”** давно стали крилатим висловом. Їхня видозміна одразу привертає увагу й викликає потрібні емоції в читачів: **“Рідна мати моя, ти в притулок мене проводжала”** (заголовок статті) і далі підзаголовок **“Поява божівських династій з лона колись благополучних сімей та малолітні вигнанці із сільської місцевості – нові тенденції асоціального життя в Україні”** (Україна молода).

Уведення трансформованих крилатих висловів у публіцистичні тексти є важливим засобом мовної експресії. Особлива виразність, стилістична привабливість оказіональних утворень зумовлена їхньою новизною, свіжістю, несподіваністю, а головне – контрастністю щодо традиційних усталених висловів.

Література:

1. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
2. Стилїстика української мови: Підручник // Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.